

JURNALİSTİKA

ÇAĞDAŞ DÖVRDƏ GÜNEY AZƏRBAYCAN MƏTBUATI

P.H.MƏMMƏDLİ

Bakı Dövlət Universiteti

Görkəmli İran yazıçısı Cəlal Al-Əhmədin hələ ötən əsrin 50-60-cı illərində söylədiyi bir həqiqətlə razılaşmamaq mümkün deyil. O yazırdı ki, Güney Azərbaycanda baş verən bütün böhranlı vəziyyətlər dil məsələsindən doğmuşdur. O, qeyd edirdi ki, mədəniyyətin, təhsilin, mətbuatın və kitab nəşrinin hələ yayılmadığı dövrdə İranda dil müxtəlifliyi elə bir problem doğurmurdu. 1920-ci illərin əvvəllərində Tehran hökuməti bütün ölkədə əhalinin birdilli olmasına çalışdı... Bütün səyini nəinki türk dilini məhdudlaşdırmağa, hətta onu məhv etməyə yönəltdi» (1, 2006, №2, 41).

Uzaqgörənliklə söylənilən fikir bu gün də qüvvədədir. Çağdaş dövrdə mərkəzi hökumətlə Güney Azərbaycan arasında baş verən bütün ixtilafın kökündə əsasən dil məsələsi durur.

Çağdaş dövrümüzdə Güney Azərbaycanda mətbuat durumunun ümumi mənzərəsi haqda təsəvvür əldə etmək üçün 2000-ci ilin əvvəllərinə nəzər salaq. Məs: 2001-ci ildə Güney Azərbaycanda 20-dən artıq mətbu orqan fəaliyyət göstərirdisə, onların 10-u sonradan müxtəlif səbəblərdən fəaliyyətini dayandırmalı oldu. Bir qismi məhkəmənin qərarı ilə, digər qismi maddi sıxıntı ucbatından qapadıldı. Mərkəzi KİV-nə müxtəlif yardımlar, o cümlədən güzəştli qiymətlə kağız verilir, Güney Azərbaycan mətbuatı isə bu imtiyazlardan məhrum edilir. Bir sözlə, azərbaycanlıların maddi yardımını və şəxsi vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən mətbuat üçün mərkəzdən heç bir şərait yaradılmır. Qara bazarda kağız bahalaşdıqca, Azərbaycan mətbu orqanlarının nəşirləri də qiymətləri artırmaq məcburiyyətində qalır. Güney mətbuatının problemi yalnız maddi çətinliklərlə bağlı deyil. Belə ki, əyalətin bir sıra müstəqil mətbu orqanlarının yazarları azad fikir və düşüncələrinə görə ölkənin bir sıra instansiyalarına, o cümlədən xüsusi xidmət orqanlarına çağırılıb sorğusuala tutulur, təqib və təzyiqlərə məruz qalır, həbs edilir. Məs: 2000-ci ildə azərbaycanlı jurnalistlərdən biri Əli Mehri həbsdən buraxıldıqdan sonra mətbuatda çıxış etməkdən məhrum edilib. «Əhrar» qəzeti isə bağlanıb. Məhkəməyə cəlb olunan azərbaycanlı jurnalistlər çox vaxt məhkəmədən sonra ya cərimə ödəməli, ya da həbsdə oturmaları olurdular. Onların çoxu maddi vəziyyətlərinə görə həbsxananı seçirdilər.

Zəncanda nəşr olunan «Ümide Zəncan»da belə bir təzyiqlə üzləşdikdə, digər bir şəhərdə – Təbrizdə öz bürosunu açır. Lakin Təbriz bürosunda hücumə məruz qalmış, binanın rəhbəri Hidayət təhqir olunub hədələnməmişdir. Bu barədə şikayət edilsə də bu halın qarşısını almaq üçün rəsmi bir tədbir görülməmişdi.

Urmiyə şəhərində 1997-ci ildən nəşr olunan «Nəvidi Azərbaycan» qəzeti xalq içərisində öz yüksək vətənpərvərlik mövqeyinə və prinsipiallığına görə böyük rəğbət qazanıb. Naşiri Mehram Təbrizi, redaktoru İsa Nəzərdir. Bu qəzet haqda, ümumiyyətlə Güney Azərbaycan mətbuatı haqda ümumi təsəvvür əldə etmək üçün qəzetdə gedən bir neçə materiala nəzər salaq. 2000-ci ilin may ayında mətbuatda gedən xarakterik bir mövzuya, ölkədə dərc olunan dərslik kitablarında yol verilən təhriflər və İranda yaşayan millətlərin kimlikləri barədə yazılar vardır. Məqalə müəllifi Kəyan Səfəri yazır ki, məktəblərdə tədris olunan humanitar fənlər üzrə dərsliklərdə ölkədəki millətlərin tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, coğrafiyası və s. təhrif olunur. O, yazısında buna aid bir sıra örnəklər gətirir.

«Nəvidi Azərbaycan» qəzetinin 2001-ci il 93-cü sayında Təbriz universitetinin tələbə cəmiyyəti tərəfindən Təbriz və Tehran universitetində təhsil alan tələbələrin ölkə prezidenti Hətəmiyə ünvanladığı müraciətin mətni dərc olunmuşdur. Həmin müraciətdə tələbələr ölkə konstitusiyasının XV, XIX maddələrinin icra edilməsini, məktəb və universitetlərdə ana dilində təhsilin, türk tarixi və ədəbiyyatı üzrə tədrisin bərpa olumasını, Azərbaycana qarşı iqtisadi ayrı-seçkilinin aradan qaldırılmasını, Azərbaycana aid tarixi abidələrin dağıdılmasının səbəkarlarının cəzalandırılmasını, teleradio kanallarında azərbaycanlıları təhqir edən verilişlərin dayandırılmasını, bu verilişləri hazırlayanların cəzalandırılmasını, Güney Azərbaycanda zorakılığın və hüquq pozuntusu hallarının tamamilə aradan qaldırılmasını tələb edirlər. Tələbələr azərbaycanlı millət vəkillərinin bu məsələ ilə ciddi məşğul olmamasından da gileylənirlər.

Təbriz universitetinin tələbə cəmiyyətinin müraciətində daha sonra yazılır: «Cənab prezident, ötən prezident seçkilərində namizədliyinizi irəli sürərkən etdiyiniz çıxışlarda qanunçuluq, ədalət və milli hüquqların qorunması ilə bağlı vədlər verib, hüquqları tapdanan xalqların sizə səs verməsini təmin etdiniz. 20 mln. səs toplayaraq prezidentlik kürsüsünə yüksəldiniz. BMT-nin yüksək tribunasında mədəniyyətlər dialoqu tezisini irəli sürərkən biz, azərbaycanlıların sevincinə səbəb oldunuz. Amma zaman ötdükcə millətlərin aldanıldığı ortaya çıxır. Sən demə, siz mədəniyyətlər dialoqu söyləyərkən xarici ölkələrlə, mədəniyyətlərlə dialoqu nəzərdə tutmuşsunuz. İran xalqlarının «ayıq vicdanı» mərhum yazıçı Cəlal Al-Əhməd demişkən, milli birlik deyərkən bu məsələni hökumətimizin daha geniş və daha üstün bir anlayış kimi nəzərdə tutmasının vaxtı çatmayıbmı? Cənab prezident, siz ölkənin mədəniyyət naziri vəzifəsində işləyərkən keçmişdə və ölkə prezidenti kimi bu gün də kultürel qeyri-bərabərliyi və kultürel yoxsulluğun şahidi olmuşdunuz. Bütün bu kimi hallara göz yummaqla əslində qeyri-bərabərliyin davam etməsinə səbəb olmuşsunuz. Halbuki, Azərbaycan türklərinin, kürdlərin, bəlucların və başqa qeyri-fars xalqların cəmi hesabına prezident oldunuz.

Təbriz universitetinin tələbələri prezident (eks prezident - P.M.) Hətəmiyə belə bir sual ünvanlayırlar: siz keçmiş şah rejiminin başladığı və davam etdirilməkdə olan qeyri-fars millətlərə qarşı kultürel təzyiqlərin aradan qaldırılması yönündə hansı tədbirləri görmüşünüz? Şahın yandırdığı türkcə kitabların qarşılığında bizim ana dilində hansısa bir kitabı üzə çıxarıb Azərbaycan kitabxanalarına hədiyyə etmişinizmi? Keçmişdə və yaxud İslam Cümhuriyyəti dövründə Alaqaçı, Ərk, Göy

məscid və başqa dağıdılmış Azərbaycan abidələrinin bərpası üçün nə etməisiniz?

Hüquqlarımızın bərpası və konstitusiya maddələrinin tətbiq olunması tələbi ilə Azərbaycan xalqının müxtəlif təbəqə və zümrələrindən edilən çoxsaylı müraciətlərə baxmayaraq konstitusiyanın XV və XIX maddələrinin icrasından imtina etməkdəsiniz. Sizdən başqa konstitusiyanın bu maddələrini tətbiq edəcək hər-hansı güc təbii ki, mövcud deyildir. Yoxsa konstitusiyanın tətbiqinə də mühafizəkarlar icazə vermirlər. Konstitusiyanı icra etmək yalnız sizin səlahiyyət dairənizə aid olan məsələdir. Bundan başqa konstitusiyanı icra etmək yalnız sizin vəzifə borcunuzdur (Qeyd edək ki, İİR-nin konstitusiyasının XV maddəsində yazılır ki, qeyri-fars millətlərinə öz ana dilində təhsil almaq hüququ verilir, konstitusiyanın XIX maddəsində isə bildirilir ki, ölkədə yaşayan qeyri-fars millətlər və xalqlar bütün baxımlardan bərabərdir və millətlərin hüquq bərabərliyini konstitusiya qoruyur – P.M.). Təbriz universitetinin tələbələri Azərbaycanda mətbuat probleminə də toxunurlar: «Ölkə əhalisinin böyük əksəriyyətini öz ana dilində təhsil almaq kimi ən adi hüquqlardan məhrum edildiyi bir dövrdə İran hökuməti «mədəniyyət dialoqu» tezisini irəli sürüb xarici mədəniyyətlərlə dialoq aparmaq üçün böyük qüvvə sərf edir, bu barədə şikayət edilsə də rəsmi heç bir tədbir görülməyib, hələ də Azərbaycan mətbuatı problemi təkcə hakimiyyət orqanları ilə bağlı deyil, mətbuat həm də gizli və ya aşkar şəkildə fəaliyyət göstərən bəzi qrup və təşkilatların təzyiq və şantajlarına məruz qalır. Belə ki, İranda yaranmış yeni nasist təşkilatlar Azərbaycan mətbuatını hədələyir və onu separatçılığı təbliğ etməkdə ittiham edirlər.

Onların fikrincə, iranlılar farslarla eyni mahiyyətə malikdir. Azərbaycan mətbuatı isə, necə deyirlər öz milli təbliğatı ilə assimilyasiya (farslaşdırma) prosesinin maneəsisiz irəliləməsinə əngəl törədir.

Azərbaycan mətbuatı hər tərəfdən təzyiqə məruz qalır. Çünki Güney mətbuatını təmsil etdiyi xalqın dərdlərini onun öz dilində yazmağa cəsarət edir, xalqın tələblərini əks etdirməyə çalışır».

P.S. Təəssüf ki, Təbriz universiteti tələbələrinin eks prezident cənab Hətəmiyə ünvanladığıları bu müraciətə hər hansı bir şəkildə cavab verilmədi.

«Şəms Təbriz», «Nəvidi Azərbaycan», «Peymene Urmiyə», «Umide Zəncan» kimi mətbuat orqanlarında Güney Azərbaycanın çağdaş dövrdəki problemlərinə güneylilərin taleyüklü məsələlərinə toxunulur, Azərbaycanın sosial-ictimai məsələləri müzakirə edilir.

«Şəms Təbriz» qəzeti 1997-ci ildən Təbrizdə istedadlı jurnalist Əli Hamid İmanın redaktorluğu ilə nəşr olunur.

Qəzetin 2000-ci ildəki saylarından birində (№80) Əli Hamid İmanın Güney Azərbaycanın çağdaş durumuna xas olan bir məsələyə toxunulur. «Təbrizdən niyə hamı qaçır?» məqaləsində ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı ziyalıların və kəndlilərin şəhəri tərk etməsinin səbəblərini göstərir və bunun qarşısını almaq üçün çıxış yolu arayır. Məqalədən bir hissəsini diqqətinizə çatdırıram: «Təbrizdə pulu cibində olan, beyni düşünən hər bir kəs çarəni yad yerlərə qaçmaqda görür, onlar hünərlərini yad yerlərdə işlətmək, inkişaf etdirmək niyyətindədirlər. Vəcdən əzabı çəkməsinlər deyər, Təbrizin «bağlı» atmosferini bəhanə edirlər.

Mən Təbrizin və ümumiyyətlə, Azərbaycanın istedadlarını inkişaf etdirmək üçün sağlam atmosferə malik olmasının vacibliyini sübut et-

mək istəmirəm. Hamımız bilirik ki, Tehranın, İsfahanın və başqa yerlərin yolları istedadlar becərüb, inkişaf etdirmək üçün hamardır. Azərbaycanda belə bir hamar yol yoxdur. Təbrizdə dar düşüncələrin bolluğundan hamının xəbəri var. Hamımız bilirik ki, istedadlar burada inkişaf etmir, buranın atmosferi havasızdır, hamımız bilirik ki, yuxarıların əl-ayaqlarına dolayan qanunlar Təbrizdə, ölkənin digər yerlərinə nisbətən daha yaxşı həyata keçirilir. Əksinə, millətin xeyrinə olan qanunlardan bizdə bir xəbər yoxdur. Biz hamımız bunları görürük, bəziləri də görür və hiss edirlər. Ancaq vəzifəmiz nədən ibarət olmalıdır?

Nəyimiz varsa götürüb qaçmaq? Budurmu düşünən beynin, əlində qələm olanın vəzifəsi? Təbrizi qoyub qaçan sərmayə sahibləri, düşünən beyinlər, sənətçilər və bu təbəqəyə xas olanlar mübarizəyə qadir olmayan, nəfsi zəif insanlardır. Düşünən beyin cəmiyyətin həkimi sayılır. Görəsən, belə bir həkimin vəzifəsi xəstədən qaçmaqdır, yoxsa onu müalicə etmək? Getmək asan bir işdir. Ancaq qalıb, xəstə bir cəmiyyətlə mübarizə aparmaq, düşmənin qabağından qaçmamaq hər oğulun işi deyil, oğul bağlı atmosferi sındırmağı bacarmalıdır, düz olmayan yolları hamarlamalıdır, kimin gücü varsa, millətin yolunda əsirgəməməlidir. Qaçıb özgə yerlərdə özünü nümayiş etdirmək hünər sayılmır. Uzaqdan əli odda qızdırmaq yox, odun içinə girmək gərəkdir. Boş-boş bəhanələr gətirmək kişi işi deyil. Yad yerlərə gedib Azərbaycanın dərdindən ölmək yalanlarımızı inanmazlar, siz canınızı mənsub olduğunuz cəmiyyətdən daha çox istəyirsiniz. Əgər düz deyirsinizsə, onda qaçmaq nəyə lazım? Düşmənin əlindən qaçıb sonra mübarizə tələb edib və nəzəriyyələr irəli sürmək kimin dərdinə dərmandır? Görəsən bu düşünən beyinlər, sərmayə sahibləri, işgüzar müdirlər min bir bəhanələrlə yad yerlərə qoyub getməsəydilər, atmosfer olduğu kimi qalardı? Düzdür Təbriz nöqsanlıdır, nöqsanları aradan qaldırmaq isə avam insanların yox, ziyalıların vəzifəsidir. Ziyalılar və ümumiyyətlə, sənət adamları incə ruhlu olur. Ancaq onlar cəmiyyəti düzəltmək üçün yaramıblar, hər bir ziyalı və yaxud incəsənət adamı filan vəzifəli şəxsdən mərhəmət gözləməməlidir, bu sadələvhlükdür. Bilirik, bilirik Azərbaycanda işləmək çətindir, canüzüçüdür. Azərbaycanda hər bir insan öz sümüklərinin sındırılmasının səsini ucadan eşidir. Vətəndə də qalmaq mümkün deyilsə, qaçmaq da düz yol deyil. Gəlin, üçüncü yolu seçək...» (2, 2000, № 80).

Hələ XIX əsrin sonlarında Güney Azərbaycanda maarif sahəsində gözəl bir ənənənin əsası qoyulmuşdu. Məktəb və mədrəsələrdə nəşriyyə və mətbu nümunələri çap olunurdu. 1893-cü ildə Təbrizin «Müzəffəriyyə» mədrəsəsində «Nasiri» adlı qəzet nəşr olunurdu. Bir çox üstün keyfiyyətləri ilə seçilən bu qəzetin redaktoru «Müzəffəriyyə» məktəbinin müdiri idi. İranda ilk üsuli-cədid məktəbinin əsasını qoymuş M.H.Rüşdiyyenin ardıcılları yeni məktəblər təsis etdirdilər. Onlar eyni zamanda bu məktəblərdə kitab, qəzet, jurnal nəşri ilə də məşğul idilər. Çox zaman bu işə mədrəsə və məktəblərin öyrənci və tələbələri də həvəslə qoşulurdular. 1907-ci ildə Təbrizdə işıq üzü görən «Ümid» qəzeti Loğmaniyə mədrəsəsinin tələbələri tərəfindən hazırlanmışdı. Beləliklə, 1989-cu ildən başlayaraq «Kamal» mədrəsəsində «Kamal», «Pərvəriş» məktəbində «Dəbistan», «Bəsirət» məktəbində «Üxviyyət» və «İttihad» adlı qəzetlər çap olunmağa başlamışdı. Bu ənənə bu gün də davam edir. Güney azərbaycanlılarının təhsil aldıkları elm ocaqlarında qəzet və jurnallar dərc edilir. Bu, təbii ki, daxili ehtiyacdən irəli gəlir. İranın bir

çox iri şəhərlərdə, əsasən tibb və texniki sahələr üzrə təhsil alan azərbaycanlı tələbələr ana dilində mütbu orqanlarını çıxarmaqla bir növ mədəni ehtiyaclarını ödəyirlər. Bununla onlar fars dilinin mütləq üstünlüyünü aradan qaldırır, ana dilində yazıb-oxumağın, nəinki mümkün, həmçinin üstün və zəruri olduğunu açıb göstərməyə çalışırlar. Bu mətbu orqanlarında çox zaman milli kimlik və milli mədəniyyətlə bağlı bilgi və örnəklərə geniş yer verilir. Güney mətbuatı üçün xarakterik xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, öz səhifələrində fars dilində məqalə və materiallar dərc etməklə Azərbaycan xalqının milli varlığını, mədəniyyətini, zəngin tarix və ədəbiyyatını həm farsdilli, həm də İranda digər qeyri-azərbaycanlı xalqları arasında təbliğ edirlər.

Bu qəzetlərin tez-tez qapanmasının səbəbləri əvvəl maddi vəsait və maddi texniki imkanların məhdudluğu ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən öz səhifələrində milli-siyasi və milli-ictimai problemlərin kəskin şəkildə qoyulması, siyasi tələblərlə, şüarlarla çıxış etməsi, bir sözlə radikal milli-siyasi məzmun və xarakter kəsb etməsi ilə bağlı olur.

Lakin bu məsələlərdən bir qədər yan keçib bütün problemləri əsasən milli-kültürəl formada şərh etməyə çalışan mətbu orqanları özlərini yaşıda bilir. Çox hallarda primitiv və kortəbii xarakter daşımalarına, Azərbaycan ədəbi dil üslubuna riayət olunmamasına, fars təhsilinin və təfəkkür təsirinin təsiri altında olub, fikirlərin çox halda dolaşqı şəkildə ifadə olunmasına baxmayaraq, bu mətbu orqanları mütərəqqi və demokratik əhval-ruhiyyəli olmaları ilə seçilir. Göstərilən nöqsan və qüsurlar isə obyektiv səbəblərlə; Güney azərbaycanlıların İranda öz doğma dilində təhsil almaq, yazıb-oxumaq, ciddi mütaliə etmək, rəsmi yerlərdə danışmaq və s. imkanlara malik olmaması ilə bağlıdır. Son nəticədə isə iki faktor özünü daim qabarıq göstərir: milli kimlik, milli-kültür və dil problemi.

Təkcə Güney Azərbaycanda deyil, bütün İran boyu ali təhsil ocaqlarında tələbələrin köməyi ilə onlarla dərgi və qəzetlər nəşr olunur. Məsələn, «Kimlik» qəzeti Sənəndəc şəhərinin türkdilli tələbələri tərəfindən, «Çiçək» dərgisi, Tehranın Tibb Universiteti «Səs» qəzeti isə Zəncan universiteti tərəfindən hazırlanaraq nəşr edilir.

Daşdıqları adları kimi sabaha, gələcəyə ümid hissləri ilə dolu olan və tələbə gənclərin yeni fikir, arzu, istək, diləklərini öz səhifələrində əks etdirən bu mətbu orqanları bütün İran boyu səpələnib: Tehranda «Çiçək», «Dilşad», «Ərdəm», «İşıq», Təbrizdə «Səhər», «Bayquş», «Araz», «Yurd», İsfahanda «Məzun», «Səhənd», «Dan ulduzu», Qəzvinədə «Araz» və s. Bundan başqa internet şəbəkəsində belə mətbu nümunələrinin müxtəlif variantları mövcuddur.

QEYDLƏR

1. «Bakı - Təbriz» jurnalı, Bakı: 2006.
2. «Şəms-Təbriz» qəzeti, Təbriz: 2000.
3. «Nəvidi Azərbaycan» qəzeti, Təbriz: 2000.
4. «Ümidi Zəncan» qəzeti, Zəncan: 2002.

СОСТОЯНИЕ ПЕЧАТИ ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В СОВРЕМЕННОМ ПЕРИОДЕ

П.Г.МАМЕДЛИ

РЕЗЮМЕ

Автор в данной статье постарался показать общий вид современной печати Южного Азербайджана.

В статье отмечается, что южные азербайджанцы не могут на родном языке получать образование, говорить в официальных местах и т.п. и это отражается в двух факторах: в самосознании и проблеме языка.

В статье говорится, что в таких печатных органах как «Шемс Тебриз», «Нявиде Азярбайчан», «Алйаме Урмийя», «Умиде-Зянджан» и др. затрагивались проблемы современного периода Южного Азербайджана, обсуждались судьбоносные общественные, социальные проблемы Азербайджана.

VIEW OF MODERN SEAL OF SOUTHERN AZERBAIJAN

P.H.MAMMADLI

SUMMARY

The author in given article has tried to show a general view of a modern seal of Southern Azerbaijan.

P.Mammedli marks, that southern Azerbaijani cannot receive education on the native language, speak in official places on Azeri. It finds the reflection in consciousness and a problem of language.

In the article is spoken, that in such printed as « Shams Tabriz », « Navide Azerbaijan », Alayme Urmia, "Umide-Zenjan", etc. were mentioned problems of modern period in Southern Azerbaijan, discussed fatal public, social problems of Azerbaijan.